

Bebesi György

II. Sándor „peresztrojka”

Oroszország békés modernizációjának 19. századi nagy kísérlete

Az Orosz Birodalom az 1853-1856 között zajló krími háborúban saját területén, egykori Szent- Szövetségi partnereitől súlyos vereséget szenvedett, ami nem elsősorban emberi vagy anyagi vonatkozásait tekintve volt jelentős, hanem hatalmi presztízisében ingatta meg a hatalmas államot.¹ Oroszország 1815, Napóleon legyőzése és a Szent Szövetség megalakítása óta Európa első osztályú hatalmának számított, amely mértékadó módon avatkozott be minden esetben a nemzetközi folyamatokba, 1848-ban pedig lezárta határait és eljátszotta Európa csendőrének szerepét. Évszázados nagy álmát, a tengerszorosok megszerzését és a Török Birodalom felosztását azonban nem tudta megvalósítani, elsősorban szövetségesei masszív ellenállása miatt. I. Miklós téves diplomáciai helyzetértékeléssel 1852-ben úgy látta, hogy a forradalom utáni Európa elkötelezett Oroszországnak és mozgásképtelen, ezért a nagy cél megvalósításra most nyílik lehetőség. Amikor azonban a háborút mondvacsinált okkal kiprovokálta, megdöbbenve kellett tapasztalnia, hogy egykori Szent- Szövetségi partnerei az iszlám Török Birodalom mellé állnak, mert nem kívánatos számukra a tengerszorosok orosz kézre kerülése, és Oroszország Földközi-tengeri megjelenése.² Másfél év után a háború a Krím-félszigetre tevődött át, és felszínre került az angol-francia haderő ipari forradalom révén elért óriási technikai fölénye, amelynek következtében az orosz állam saját területén megalázó vereségek sorát szenvedte el, még bevehetetlennek hitt legendás erődjét, Szevasztopolt is elfoglalták, sőt 1855-től a Szárd-Piemonti Királyság hadbelépésével újabb ország haderejével került szembe.³ Miklós számára csak a fegyverszünet kérése lehetett volna az egyetlen valós megoldás, ám ő erre politikai presztízsből nem volt hajlandó, az értelmetlenné váló háború egészen 1855-ben bekövetkezett haláláig folytatódott.

Utódjának, II. Sándornak első dolga volt a békekötés, amelyre 1856 februárjában, Párizsban került sor, s a tárgyalások után a hadikikötői lerombolására kényszerített Oroszországnak tudomásul kellett vennie, hogy a vereség következtében már nem az elsőszámú hatalom, hanem ismét csak egy az európai hatalmi tényezők közül.⁴ A szláv birodalom átmenetileg visszavonult az aktív európai politizálásból, és keleten, a gyarmatosításban keresett – sikeresen – kompenzációt.⁵ Volt

¹ ORMOS Mária - MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris, Budapest, 1998. 114.

² Vö: BEBESI György: *Nemzetközi kapcsolatok a 19. század első felében, a bécsi kongresszustól a krími háborúig*. IN: BEBESI György (szerk.): *A hosszú 19. század rövid története*. Bocz, Pécs, 2013. 56-57.

³ ORMOS-MAJOROS: 112.

⁴ BEBESI (2013): 57-58.

⁵ BEBESI György: *Nemzetközi kapcsolatok a 19. század második felében, a krími háborútól az első világháborúig*. IN: BEBESI GYÖRGY (szerk.): *A hosszú 19. sz. rövid története*. 59-77. Bocz, Pécs, 2013. 60.

azonban egy súlyosabb, távolabb mutató hatása, tanulsága is a vereségnek: az orosz uralkodó elitnek meg kellett értenie, hogy technikai- technológia-katonai értelemben ismét erősen lemaradt Európától, társadalmi gazdasági elmaradottsága immáron szembeötlő, s amennyiben nem hajt végre radikális reformokat, végképp másodosztályú hatalommá válik. II. Sándor, megértve a kor üzenetét, erőteljes nemesi ellenállás közegében reformer tanácsadóival kidolgozta nagyszabású reformprogramját, *a 19. század nagy peresztrojkáját, amelynek a Birodalom megmentése és modernizációja lett volna a megvalósítandó feladata.*⁶

A reformprogram

A reformokkal kapcsolatosan kezdettől az volt a nagy kérdés, hogy azok csak az ipari-katonai modernizációt fogják-e szolgálni, Oroszország katonai potenciáljának visszaszerzése érdekében, vagy sor kerül tényleges társadalmi, államszervezeti, gazdasági reformokra is, amelyek a Birodalom politikai rendszerét közelítenék az európai államokéhoz, zárt társadalomszerkezetét megtörik, jogrendszerét korszerűsíténné, államberendezkedését pedig demokratizálnák. II. Sándor nem hagyott kétséget a felől, hogy a reformokat kidolgozó bizottságok a második változatra, a tényleges, valódi modernizációt szolgáló reformok kidolgozására kaptak utasítást.

A peresztrojka első, már nagyon időszerű lépése a *jobbágyfelszabadítás* volt, amelyre az európai államok sorában az utolsók között került sor.⁷ A közel 4 éves előkészítő munka után az 1961 februárjában elfogadott törvény a parasztok házhelyét és kertjét megváltás nélkül tulajdonokul írta, az obszcina osztásföldjének megvásárlásra pedig kötelezte őket, egy kétéves átmeneti periódust biztosítva erre, ez alatt békeközvetítők dolgozták ki a helyi egyezségeket. A megváltási összeget oly módon számították ki, (Arakcsjev belügyminiszter még 10-es évek-beli elgondolását felhasználva), hogy az éves adó összegét az akkor szokásos egységes banki kamatlábnak, 6%-nak tekintették, s ebből visszatérítve határozták meg a föld megváltási árát.⁸ (Pl. ahol 6 rubel volt az éves obrok, ott 100 rubel lett a megváltási összeg, ahol 9 ott 150, ahol 3 ott 50, stb.) Azok a parasztok, akik nem tudták a megváltási összeget kifizetni – ők voltak többségben – 20% kifizetése után a többi részre 20 éves lejáratú államkölcsönt kaphattak, s akik még 20%-ot sem tudtak, vagy nem akartak fizetni, azok ingyen megkaphatták a nekik juttatandó föld egy-negyedét, így jött létre a megélhetést nem biztosító koldustelkek rendszere Oroszországban. Területenként eltérő mértékben, 3,1 gyeszjatyna földet osztottak ki családonként, amely önmagában elegendő lehetett a tisztas megélhetéshez.⁹

A jószándékú és szükséges intézkedés számos *ellentmondást* hordozott magában,

⁶ Vö: BEBESI György: *Velikaja popitka modernizacii Roszii v XIX. veke. Presztrojka Alexandra II.* IN: VÉGVÁRI Valentyina (szerk.): *Rosszija: isztorija i jazik. Mezdunarodnij szbornik naucsnihih trudov konferencii.* 40-46. POK, Pécs, 2012. 41.

⁷ BEBESI György: *Reformkísérletek és jobbágyfelszabadítás.* IN: ENDRÉDI Lajos (szerk.): *Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Tudományos Közleményei.* III. Kötet. Szekszárd, 1998. 27-42.

⁸ BEBESI (1998): 31.

⁹ BEBESI (1998): 32-33.

amelyek később súlyos konfliktusok forrásai lettek: az ismertetett megváltási metódussal kiszámított földek piaci ára irreálisan magas lett a szabadpiacon vásárolható földekhez képest, ráadásul a törvény szerint a parasztok 9 évig nem is szabadulhattak meg kényszerűen szerzett tulajdonuktól. Az új paraszti birtoklás alá került földeket súlyos terhek sújtották, földadó, megváltási összeg, hiteltörlesztési díj, amelyek együttes összege tájegységenként eltérő módon, de a paraszti jövedelmek akár 50-100%-át is kitehette.¹⁰ Az *obszcina*, a paraszti lét faluközösségi formája fennmaradt, sőt nemcsak hogy fennmaradt, hanem hatósági jogosítványokat kapott: a falut csak azok hagyhatták el szabadon, akik a megváltási összeget kifizették, a többiek csak a megváltási összeg 50%-nak letétbe helyezésével, 5 évre szóló, bármikor visszavonható ideiglenes személyigazolvánnyal hagyhatták el a közösséget. Igaz, bármikor vissza is térhettek, s részüket kikövetelhették a közösből.¹¹ Fentiek miatt írja Gerschenkron, a kérdés amerikai kutatója, hogy bár a szabad munkaerőt a jobbágyreform megteremtette, de a felvevőképes szabadpiacot nem, mert a jobbágyok vásárlóereje és mobilitása végig nagyon korlátozott maradt, így ez kapitalizmus széles körű kibontakozásának, a középosztály kialakulásának komoly gátat szabott.¹²

A *nemesség* sem járt jobban, hiszen birtokainak átlagosan 50%-át elvesztette, csekély megváltási összeghez jutott, az állami hitelt nem kapta meg, azt kötvények formájában évente sorsolták, így nem jutott tőkéhez, megmaradt földjeit – néhány óriásbirtokot kivéve – nem tudta modernizálni. A kialakult gyakorlat az lett, hogy a parasztok árendába (haszonbérletbe) vették a földesúr földjeit, ezen gyakorlatilag többet kerestek, mint a tulajdonukba került földek művelésével, a földesúr pedig legalább meg tudta műveltetni maradék földjeit, s a bérlet kifizetése után megmaradt terményt piacon értékesíthette. 1861 és 1914 között városi vállalkozók, kereskedők, meggazdagodó parasztok felvásárolták a maradék nemesi földek további 50%-át, így az első világháború idején az orosz nemesség már egykori földjeinek alig egynegyedével rendelkezett.¹³ Bár a törvény számos ellentmondást tartalmazott, s a mezőgazdasági művelési kultúra is – néhány óriásbirtokot kivéve – alacsony maradt, a reform szükséges volt a parasztság felszabadítása és a szabad földtulajdonlás megteremtése szempontjából.

II. Sándor *gazdasági reformjai* a külföldi tőke és technológia bevonását, az ipari modernizációt szolgálták. A francia, belga, német, angol társaságok bányákat nyitottak vagy vásároltak, vasutat, feldolgozóüzemeket építettek, leánybankokat alapítottak. Ez a történet akár a rendszerváltás utáni Magyarországon is íródhatott volna. Az orosz tőke kezdetben gyenge volt, s a nemzeti befektetések volumene csak a századforduló körül egyenlítette ki a külföldi tőkét.¹⁴ A profithajszó, a gyors megtérülés igénye gyarmati viselkedést eredményezett a külföldi befektetőknél, így jöttek létre azok az elké-

¹⁰ Uo. 32.

¹¹ BEBESI György: *A feketeszázasság és az agrárkérdés*, Agrártörténeti Szemle, XXXIX. Évfolyam, 1997. 12. szám. 143.

¹² GERSCHENKRONT polemizálva idézi: BEREND T. Iván - RÁNKI György: *Európa gazdasága a XIX. században*, Gondolat, Budapest, 1987. 516-517.

¹³ BEBESI (1998): 41-42.

¹⁴ BEBESI György: *Oroszország története a 19. század második felében és a huszadik század elején. (1856-1914)*. IN: BEBESI GYÖRGY (szerk.): *A hosszú 19. század rövid története*. Bocz, Pécs, 2013. 245.

pesztő élet és munkakörülményeket nyújtó ipar és gyártelepek, amelyek viszont majd a radikális munkásmozgalom kialakulásához vezetnek a századfordulóra.¹⁵ A felzárkózást erőltető orosz tőkésék semmivel sem tanúsították nagyobb empátiát munkásaik iránt mint a külföldiek, az állam pedig rendőri, karhatalmi eszközökkel biztosította a rendet, szociális reformok és engedmények helyett,¹⁶ mégis a kapitalista modernizáció összességében megkerülhetetlen lépés volt.

Témánk szempontjából azonban II. Sándornak azok az intézkedései fontosak, amelyekből egy békés és fokozatos társadalmi demokratizálódás képe bontakozik ki. Ezek sorában első helyen kell említenünk a *zemsztvo reformot*, amely az önkormányzatiság és a népképviselőt elemeket vitte be a járási, (volosztj) kerületi, és kormányzósági közigazgatásba. A Miljutyin-féle reformbizottság által kidolgozott törvényt 1864-ben vezették be, és 1917-ig érvényben volt. A kerületek 3 kúriában választhattak képviselőket, valamennyi nemes választó volt, ők adták az önkormányzat 42%-át, a parasztok 38%-ot, a többi különböző rendi városi választók és a papság. A kormányzóságokba Szperanszkij egykori elgondolása szerint a kerületek delegálhatták a tagokat, itt már 74% volt nemes, 10, 5% paraszt, 11% városi polgár és 4% pap.¹⁷ A zemsztvok feladata a rendfenntartás, a közegészségügy, és a közigazgatás megszervezése volt, az ülések közötti időszakban egy választott testület intézte az ügyeket, amely döntéseinek végrehajtásához karhatalmat is igénybe vehetett, ezért a helyi rendőrséget, amelynek a vezetője az ispravnyik volt, a zemsztvok alá rendelték. A kormányzósági zemsztvok vezetői automatikusan a helyi nemesség marsalljai lettek, így a nemesi vezetés mindig biztosított volt.¹⁸ Jogosultak voltak az újonnan felállított testületek adót kivetni, amelynek 50%-át állami feladatok megoldásra kellett fordítani, a többi pedig az oktatás és egészségügyre. A korábbi történetírás álláspontjával ellentétben a zemsztvok jól működtek, és érdemben alakították át a Birodalom közigazgatását, és bár nem arányosan, de bevonták abba a társadalom különböző csoportjait. A rendszernek egy országos zemsztvoval történő „megkoronázása” gyakorlatilag egyfajta népképviselői elven működő országgyűlés, ha úgy tetszik egy parlament felállítását jelenthette volna, amely szerepelt az is az uralkodó tervei között, aki a konkrét tervezet kidolgozásával megbízta Lorisz-Melikov belügyminiszter-rendőrfőnököt. Az „országos zemsztvo” bevezetését főként a két nagyváros, Moszkva és Szentpétervár képviselő testülete szorgalmazta, ugyanis a rendszer felépítéséből következőleg ez a két város küldhette volna legtöbb képviselőt az országos testületbe.¹⁹

Legalább ilyen fontos volt a *bírósági reform* is, amellyel az európai jogfejlődés vívmányait kívánták Oroszországra adaptálni. A szintén 1864-ben bevezetett reform elválasztotta törvényhozó és a végrehajtó hatalmat, implicit formában elismerte a

¹⁵ Uo. 247.

¹⁶ Uo. 246-247.

¹⁷ FONT Márta - SZVÁK GYULA - NIEDERHAUSER Emil - KRAUSZ Tamás: *Oroszország története*, Macenas, Budapest, 1997. 368.

¹⁸ Uo. 368.

¹⁹ FONT-SZVÁK-NIEDERHAUSER-KRAUSZ: 369.

törvény előtti egyenlőséget, ugyanis rendi hovatartozástól függetlenül ítélkezett, ezen kívül rendelkezett a bírák elmozdíthatatlanságáról, és a korrupció megfékezése érdekében a bírák jövedelmének jelentős mértékű emeléséről. A bírósági tárgyalások nyilvánossá váltak, létrejött az ügyvédi kar, a vádlottakat az eddigi ügykijáró rendszer helyett jogi végzettségű ügyvédek képviselték, a bűnösség tekintetében a döntést amerikai mintájú esküdtszék mondta ki, amelynek tagjait itt ülnököknek nevezték, a döntésük után a büntetés konkrét mértékét az ítélkező bíró határozat meg. A kisebb jelentőségű, általában 3 évnél kevesebb büntetéssel fenyegetett ügyeket a körzeti és a városi békebírók intézték, őket a városi dumák és a kerületi zemsztvok választották. A bírákat az igazságügyminiszter nevezte ki, s működött a jogorvoslati rendszer is, fellebbviteli fórumként 10 bírói kamarát hoztak létre, legfelsőbb bíróságként pedig a Szenátus büntető, illetve polgári osztálya szolgált. 1872-től külön osztályt hoztak létre az államellenes ügyek elbírálására, amely döntései ellen csak a másik két osztály együttes üléséhez lehetett fellebbezni.²⁰

II. Sándor városi reformját 1870-től vezették be.²¹ Első lépésként a két fővárost és a nyolc legnagyobb várost kormányzósági szintre emelték, a többi város kerületi rangot kapott. A városok polgármestert és intézőséget választhattak (uprava) de a város tulajdonképpeni irányítóját, a gradoncsalnyikot a belügyminiszter nevezte ki. A városi törvényhozó szerve a Duma nevet kapta, tagjait timokratikus (vagyon) elv szerint választották, általában a háztulajdonosok és a kereskedelmi adót fizetők lehettek választók. Nyilvánvaló volt, hogy a városi reform a zemsztvo reformot akarta lemásolni helyi szinten, de nem lett olyan hatékony, mert hiányzott mögüle a nagyszámú vagyonos nemesi réteg, a városok többsége a századfordulóig általában még az utcák kikövezésének problémáját sem tudta megoldani.²²

Óriási jelentőségű volt a hadsereg modernizációja, a *hadügyi reform* is. A már 1861-től zajló, és 1874-re kiteljesedő folyamat fontos eleme volt a rossz emlékeztető katonai telepek felszámolása, és a birodalom 15 katonai körzetre osztása, a tüzéség Nagy Péter óta fennálló különállásának megszüntetése. A szakszerű irányítás s az utánpótlás biztosítása érdekében katonai középiskolai hálózatot és katonai főiskolákat hoztak létre, amelyekben a kadetok már élő nyelveket és modern természettudományos ismereteket tanultak. A reform leglényegesebb eleme az általános hadkötelezettség bevezetése volt. Húszéves korától mindenki hadköteles lett, de a szolgálati alapidőt a korábbi 25-ről 6 évre csökkentették, ezt követte még 9 év tartalékos idő. Háború esetén a katonákat laktanyákban szállásolták el, megszüntetve ezzel a jobbágycsaládok beszállásolással, ellátással kapcsolatos kötelezettségeit.²³

II. Sándor korában érdemes volt tanulni, hiszen aki legalább elemi iskolai végzettséggel rendelkezett, annak csak 4 évet kellett szolgálnia, középiskolával annak 2 évet, egyetemi végzettséggel 6 hónapot. Számos ázsiai vonást kivezettek a hadsereg gyakorlatából: megszüntették pl. a testi fenytést mind a katonák, mind a hadsereg

²⁰ Uo. 369-370.

²¹ HELLER, Mihail: *Az Orosz Birodalom története*, Osiris, Budapest, 1996. 502.

²² FONT-SZVÁK-NIEDERHAUSER-KRAUSZ: 372.

²³ HELLER: 503.

alkalmazásában álló polgári személyek esetében is. Érdekes módon a törvény szociálisan érzékeny volt, az egyedülálló fiúgyereket nem vitték el, és akkor sem kellett szolgálatot teljesíteni, ha a sorköteles szülei vagy testvérei eltartásáról egyedül gondoskodott, valamint abban az esetben sem, ha egy fiútestvérük már szolgált a hadseregben.²⁴ A technikai fejlesztések mellett ezek a szervezeti változások megteremtették a modern tömeghadsereg alapjait Oroszországban.

A kulturális reformok sorában első helyen kell szólnunk *az egyetemi reformról*. Már 1855-től fokozatosan megszüntették a felvételik korlátozását, ismét tanrendbe állították a korábban betiltott tárgyakat, így pl. engedélyezték az európai jogrendszer, a filozófia oktatását, de a felvételi vizsgát az alkalmatlanok kiszűrése érdekében továbbra sem törölték el, és a diákoknak ezután is - bár csökkentett összegű - tandíjat kellett fizetniük.²⁵ A folyamat legfontosabb eredménye volt, hogy 1863-tól helyreállították az egyetemi autonómiát, az universitasok maguk választhatták professzorait és rektoraikat, a miniszteri megerősítés intézménye csak formálissá vált.²⁶ Megszüntették az egyetemi egyenruha kötelező viselését és számos más formai kötelezettséget is, a diákok szabadon alapíthattak egyesületeket, klubokat.²⁷ Kissé furcsa módon, az egyetemi reformot csak később követte a közép és elemi iskolai intézkedéscsomag. Középfokon a gimnáziumok elterjedése vált jellemzővé, továbbra is működtek a klasszikus iskolák, de mellettük rohamosan nőtt a reálgimnáziumok száma is. Előttük 4 éves algimnáziumot kellett végezni, a régi kerületi iskolákat eltörölték, és azokból algimnáziumot, vagy 2 osztályos egyházi iskolákat alakítottak ki, a tanulást 4 év után be lehetett fejezni. Fontos volt, hogy az iskolai felvételiknél eltörölték a rendi jellegű megkülönböztetést.²⁸ Az alapfokú oktatás kikerült az egyház kizárólagos fennhatósága alól, a tanítókat a kerületi iskolaszékek nevezték ki.

Nem elhanyagolható fontosságú intézkedése a sándori peresztrojkanak *a sajtó és a szorosan hozzátartozó cenzúra reform* sem, különösen, ha az I. Miklósi példátlanul szigorú cenzúrára gondolunk. 1863-tól eltörölték az előzetes cenzúrát, de az utólagos, büntető jellegű megmaradt.²⁹ Megszűnt a magánlevelek cenzúrázása, de a külföldieket továbbra is ellenőrizték, úgyszintén a külföldre utazó oroszokat. A sajtónál bevezették a felelős szerkesztő intézményét (amit később szinte az egész világ átvett tőlük, és a mai napig is alkalmaznak) ami lényegében belső szakmai cenzort jelentett.³⁰

Szintén meg kell említenünk, hogy II. Sándor kormányzata komoly lépéseket tett a birodalom egyik régóta megoldatlan problémája, *a zsidók egyenjogúsítása, emancipációja* tárgyában is. 1855-től megszüntették zsidó fiatalokra vonatkozó külön sorázási szabályokat, (pl. korábban már 12-éveskoruban már elvitték őket) s a más alattvalókra vonatkozó rendelkezéseket alkalmazták rájuk. 1859-től a gazdagabb ke-

²⁴ FONT-SZVÁK-NIEDERHAUSER-KRAUSZ: 373.

²⁵ Uo. 371.

²⁶ Uo. 371.

²⁷ HELLER: 503.

²⁸ FONT-SZVÁK-NIEDERHAUSER-KRAUSZ: 371.

²⁹ Uo. 372.

³⁰ HELLER: 503.

reskedők, mintegy fél ezren, engedélyt kaptak letelepedési övezeten kívüli kereskedelemre és lakóhelyválasztásra. Az 1864-es bírósági reform megnyitotta jogi pályákat a zsidó fiatalok előtt, birodalmi iskolarendszerben történő tanulmányaik elősegítésére külön ösztöndíjat alapítottak. 1865-től megszüntették a kézművesek szabad mozgásának korlátozást, és 1879-től pedig lényegében minden felsőfokú végzettséggel rendelkező zsidó szabadon választhatta meg lakóhelyét a Birodalomban.³¹

Konklúziók

Összességében elmondhatjuk, hogy a vázolt intézkedések egy átgondolt, fokozatos, tervszerűen felépített reformprogram részét képezték, amelybe a lakosság, elmentésben a nagy péteri kikényszerített reformokkal (amikor egy emberöltő alatt akarták több száz év elmaradását behozni, s amelynek során az állam lakossága a háborúk, járványok, felkelések, szökések következtében 40%-al csökkent) senki sem pusztult bele, sőt összességében javult az emberek életminősége. Javult a társadalom közérzete, lehetőség nyílt a szabad vállalkozásra, az ország gazdasági pozíciói erősödtek, a jogrendszer európaibbá, a rendszer működése szinte minden szegmensében demokratikusabbá vált, megjelent az önkormányzatiság és a népképviselői eszménye, felbukkant a szociális érzékenység. Úgy tűnt, hogy a nagy terv sikerül, és Oroszország békés úton modernizálódik, felzárkózik Európához. Hogy nem így történt, annak tudjuk, hogy legalapvetőbb oka, hogy a reformer uralkodót (akit magánélete miatt a kortársak nem tiszteltek annyira, mint az utókor történészei) 1881. március elején meggyilkolták fiatal anarchista terroristák, akik tettükkal nemcsak a cári életét, hanem a békés felzárkózás lehetőségét is elvették.³²

Hogy kik és miért ölték meg az orosz történelem egyik legkiemelkedőbb uralkodóját, az egy külön tanulmány témája lehetne. Itt csak annyit jegyezzünk meg, hogy orosz értelmiségi, diák fiatalok egy csoportja élve az egyetemi könnyítésekkel, pl. a klubalapítások engedélyezésével, programokat dolgoztak ki Oroszország jövőjével kapcsolatban. Elutasították az autokráciát, mint rendszert, de a kor kapitalizmusa sem volt vonzó számukra, ezért egy harmadik utat, egy sajátosan orosz fejlődésmódot, a faluközösségek országos szövetségére épülő önkormányzó állam gondolatát, másképpen fogalmazva, az obszcina szocializmus eszméjét fogalmazták meg. Legismertebb ezen dolgozatok közül *Csernisevszkij „Mit tegyünk”* című munkája lett, amely a korszak értelmiségi fiatalságának szinte bibliájává vált.³³ Teóriájukban a szlavofil elképzeléseket továbbgondolva, a parasztságnak jutott volna kitüntetett szerep, és mintegy évtizednyi eléggé zártkörű elméleti munka és vita után, a Londonban élő teoretikus *Herzen* felhívására parasztság politikai felvilágo-

³¹ Ld. erről: BEBESI György: *Mozaikok az oroszországi zsidóság történetéből. I. A cári korszak. A zsidók emancipációja*, Rubicon, 2013. 4. szám. 52.

³² A merénylet részletes leírását lásd: BOROVIČKA, Pavel: *A csaknem hallhatatlan II. Sándor*. IN: BOROVIČKA, Pavel: *Híres politikai merényletek*. 78-95. Madách, Pozsony, 1979. 93-95.

³³ BEBESI György: *Az anarchista konzervativizmus*. IN: BEBESI GYÖRGY: *Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve. (1820-1920). I. Tanulmányok*. 81-102. B&D Stúdió, Pécs, 2005. 83.

sítás mellett döntöttek. Az 1874-ben induló és nagyon rövid idő alatt lezáruló „népközéjárás” azonban csúfos kudarcot vallott, mert a cárhű, istenfélő parasztok provokátorokat láttak az idegen, városból érkezett fiatalokban, és megverték, ill. rendőrkékre adták őket.³⁴ A kudarc frusztrálta a mozgalmat, és radikalizálta a csoport egy részét, akik többszöri szervezeti változások után 1879-ben létrehozták a *Narodnaja volja* (Népakarát) nevű titkos politikai formációt, amit a történelem első modern terrorszervezeteként tartanak számon.³⁵ A narodovolecek azon politikai elgondolásokat tették magukévá, amelyek azt hirdették, hogy ha a parasztság nem képes felismerni a saját történelmi szerepét, akkor az államot egy kis összeesküvő csoportnak kell megdöntenie, s majd hatalom birtokában végre tudják erőből hajtani azokat a változásokat, amelyek az általuk megálmodott társadalmi rend kialakulást eredményezik.³⁶ Nyilvánosan hadat üzentek az államnak, és megkezdték terrorista módszerekkel az államhatalom képviselőinek „levadászását,” azt remélve, hogy vagy összeroppantják ezzel az államot, vagy legalább párbeszédre kényszerítik.³⁷ Végül sokadik próbálkozásra sikerült a már számos merényletet túlélő „halhatatlan” cárt is meggyilkolniuk, és az ő számukra is csak ekkor vált világossá, hogy tettüknek milyen beláthatatlan következményei lesznek.

Mindenestre II. Sándor utódai visszatértek a kemény kéz politikájához, és a reformokból csak a gazdasági-katonai jellegűeket hagyták meg, amelyek így ráarakódva korábbi megoldatlan problémák halmazára csak további súlyos feszültséget gerjesztettek. Az egymásra torlódott megoldatlan problémák a századfordulón komoly ellenállást váltottak ki a társadalom legszélesebb rétegeiben, s az agrármegmozdulások³⁸ mellett megjelent az új réteg, a nagyüzemi munkásság radikális mozgalma is, amelyet az államhatalom nem volt képes kezelni.³⁹ Mindez súlyosbítva téves, és súlyos következményekkel járó külpolitikai döntésekkel, pl. az 1905-1905-ös orosz-japán háborúval,⁴⁰ valamint az utolsó Romanov uralkodó II. Miklós alkalmatlanságával, felesége botrányos életformájával,⁴¹ elkerülhetetlenül forradalomhoz és a Birodalom összeomláshoz vezetett, először már 1905-ben, majd miután ekkor még sikerült egy középkori gyökerű népi mozgalomnak a feketeszázasságnak⁴² megmentenie a rendszert, véglegesen az első világháború folyamán 1917-ben.

³⁴ Uo. 87.

³⁵ Uo. 90-92.

³⁶ Elsősorban TKACSOV összeesküvés elméletét tették magukévá. Ld. erről: BAKUNYIN, Mihail: *Álamlás és anarchia*. KUN Miklós Utószava, 365-439. Gondolat, Budapest, 1984. 384-385.

³⁷ A „Népakarát” Végrehajtó Bizottságának levele III. Sándorhoz. IN: BEBESI György (szerk.): *A „Pétervári Oroszország” története. Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához*, IPF, Pécs-Szekeşvár, 1997. 190-192.

³⁸ Ld. erről: BEBESI (1997): 144-145.

³⁹ BEBESI György: *A rendőrszocializmus. Zubatov és a Zubatovcsina*. IN: ZOLTÁN András (szerk.): *Nyelv, Stílus, Irodalom. Köszöntő kötet Péter Mihály 70. születésnapjára*, Budapest, 1998. 55-61.

⁴⁰ VITTE, Szergej Julievics: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései*, Gondolat, Budapest, 1964. 316-355.

⁴¹ Ld. erről: BEBESI György: *A Raszputyin gyilkosság. A csodatevő cári kegyenc élete és halála*, Rubicon, 2013. 1. szám. 23-24.

⁴² Ld. erről: BEBESI György: *A feketeszázak*, Ruszisztikai könyvek VI. ELTE, MRI, Budapest, 1999.